

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Л. Голишкіна, асп.

ДОСЯГНЕННЯ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКИХ ПРИКАЗКАХ
ТА ПРИСЛІВ'ЯХ ХІХ СТОЛІТТЯ (ЗА ЗБІРНИКОМ М. НОМИСА)

*Розглянуто досягнення культури в українському фольклорі на матеріалі збірника М. Номиса.
Cultural achievements are considered in the Ukrainian folklore on material of collection of M. Nomisa.*

Перегортаючи сьогодні сторінки збірника українських приказок та прислів'їв Матвія Номиса, ми знаходимо величезну скарбницю української народної лексики та фразеології. Фундаментальна праця була наслідком колективних зусиль великої групи українських культурних діячів, письменників, учених, та найбільша заслуга належить М. Номисові та О. Марковичу.

У другій половині ХІХ ст. в Україні розгортається рух, що організовує українську інтелігенцію і створює так звані громади. В Києві 1859 року було засновано першу українську громаду. Також виникли громади в Харкові, Чернігові, Полтаві та інших містах. Було створено й українську громаду в Петербурзі, яка видала український журнал "Основа" (1861-1862). Велику увагу приділялося вивченню народної творчості українців, збиранню фольклору: прислів'їв, приказок, казок, пісень.

"На заклик М. Номиса, – пояснює П. Одарченко, – присилати йому збірки прислів'їв і приказок відгукнулося багато культурних діячів: В. Білозерський, М. Білозерський, Г. Залюбовський, О. Кониський, М. Левченко, В. Коховський, П. Куліш, В. Лазаревський, Д. Миловиденко, С. Руданський, Д. Стороженко, Х. Яцімірський, М. Щербак та багато інших.

Той збірник прислів'їв, що його прислав М. Номисові Маркович, був також наслідком праці великої групи збирачів фольклорних матеріалів. Марковичу, як зазначає М. Номис, надіслали свої збірки прислів'їв і приказок Н. Горобинський, І. Дорошенко, М. Загорська, С. Ніс, О. Підгаєвська, А. Свидницький та багато інших.

Загальна кількість прислів'їв та приказок у рукописному збірнику О. Марковича становила понад 50000 одиниць.

М. Номис не обмежився тим матеріалом, що йому надіслав О. Маркович. М. Номис переглянув ще багато друкованих збірок прислів'їв і приказок і вибрав із них ті прислів'я, приказки та фразеологізми, що зживалися у творах І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, Марка Вовчка, А. Свидницького та ін." [1, с. 11].

"Задум видання фундаментальної книги прислів'їв в Україні, – зазначає М. Пазяк, – був пов'язаний із поживаленням культурного життя в першій половині і середині 19 ст., коли поряд з іншими виданнями фольклору з'явилися "Малороссийские пословицы и поговорки" (Х., 1834) В. Смирницького, "Галицькі приповідки і загадки" (Відень, 1841) Г. Ількевича, "Сборник малороссийских пословиц и поговорок" (Чернігів, 1857) О. Шишацького-Ілліча, численні публікації в тогочасних періодичних виданнях, а також розвиток пареміографії у братніх слов'янських народів" [2, с. 15].

Як підкреслював М. Номис: "З незабутнього "Кобзаря" я повибрав не тільки справжні приказки, од народу ним узяті, а й вірші, що їх письменний наш люд, а деякі навіть і народ уже вживають замість приказок" [5, с. 11]. Із збірника Снегирьова М. Номис вибрав чотири прислів'я, приписувані Г. Сковороді.

М. Номис із величезного матеріалу вибрав найкращі зразки прислів'їв, приказок, загадок, промовок, фразео-

логічних висловів, ідіом та інших народно-розмовних словесних традиційних формул. У результаті такого відбору тільки десяту частину зібраного матеріалу було надруковано. "Збірник прислів'їв і приказок М. Номиса містить близько 15 тисяч зразків, відібраних дійсно з художнім смаком", – стверджує П. Одарченко [1, с. 11].

Під час укладання збірника постало питання класифікації матеріалу. На той час і в українській, і в російській пареміографії панував алфавітний принцип систематизації матеріалу. М. Номис не розмістив текст в алфавітному порядку, як це робили до нього, і вперше застосував тематичний принцип, за яким було впорядковано "Mudroslovi narodu slovenskoho ve prislovich" (1852) Ф. Челаковського та "Пословицы русского народа" (1862) В. Даля. У М. Номиса і В. Даля однаково шарокий погляд на народну мудрість, обидва вчені зараховують до паремій не тільки прислів'я, але й приказки, порівняння, ідіоматичні вислови, каламбури, вітання, побажання тощо.

Український народ вболівав за культуру своєї мови, добирив відповідні слова, що талановито розкривали народний характер, звичаї і обряди, явища природи, піклувався, щоб його мова була дотепною і живою. Коли читаєш прислів'я і приказки, зацікавлює їх зовнішній та внутрішній зміст. Така риса як гордість людини розкривається в багатьох прислів'ях і приказках: "Гордим Бог позбавив рог" (прислів'я); "Горда душа в убогій тілі" (приказка); "Чоловік гордий як пузир водний" (прислів'я); "Підняв морду так, що й кочергою носу не достанеш" (приказка); "Через голови плює" (приказка); "Куди ж тобі-як задрив ніс!" (приказка); "Пишається, як корова в хомуті" (прислів'я); "Дере голову, як попова кобила" (прислів'я); "Кива головою, неначе кобила в Спасівку" (прислів'я); "Взявся під боки, та й думає, що пан" (прислів'я); "Ходить, як індик Переяславський" (прислів'я); "Ото, який великий пан" (приказка); "У хмару заходить" (приказка); "Дметься, як жаба на лопуху" (прислів'я); "Дметься, як пузирь на воді" (прислів'я).

Як пише М. Пазяк: "Матвій Номис вказував місцевості, де були зафіксовані приказкові одиниці, наводив, по можливості, до переважної більшості зразків варіанти з різних регіонів. Завдяки сумлінній роботі Номиса та його однодумців у збірці вдалося охопити дуже велику територію України – Київщину, Чернігівщину, Полтавщину, Поділля, Волинь, Слобожанщину, частково – південь України. Усі вміщені зразки відібрані зі смаком, кожний має якусь істотну особливість. Це стосується і відбору варіантів: "Що з воза впагло, то пропало", "Надіявся дід на чужий обід та й без вечері спати ліг", "При добрій годині всі куми й побратими", "...а при лихій годині чужі куми й побратими", "При добрій годині куми й побратими, а при лихій нема й родини", "Як добра година, то знайдеться родина, а в злій годині нічого по родині" [2, с. 20].

Цінними у прислів'ях, наведених О. Марковичем та М. Номисом, є пояснення їх виникнення, особливо тих висловів, що походять із народних переказів, оповідань, анекдотів. Наприклад, біля порівняння "Вирвався, як

Пилип з конопель" є пояснення: походить із анекдоту про шляхтича з Конопель Сандомирського краю, який на сеймику недоречно вискакував з не дуже розумними порадами, від нього й пішов анекдот, а потім й вислів [5, с. 110]; до "Красоти на тарілці не краяти" є пояснення, що прислів'я виникло з побутового переказу про чоловіка, що взяв за жінку не дуже вродливу, зате господарську. Рідня за це йому дорікала, що має жінку некрасиву, але як зварила борщ, то всі не могли ним нахвалитися, тоді чоловік каже: "Краси на тарілці не подаси" [5, с. 286]; до вислову "За чужою кривавицю купив у церкві плащеницю" є пояснення, що воно складено про якогось чиновника, "що дуже драв, кажуть, з людей, але був собі набожний і купив таки справді плащеницю" [5, с. 470].

У збірнику прислів'я розподілено на великі теми (можливо, цей розподіл був уже в О. Марковича, а М. Номис його удосконалив, використовуючи здобутки, які мала пареміографія в кінці 50-х – на початку 60-х років XIX ст.). М. Номис поділив прислів'я на розділи за відповідними опорними словами, що виражають тематику висловів. Починаючи з розділу "Віра. Бог. Гріх. Піст. Говіть. Молитва. Церква. Свято. Чорт. Пекло. Чернець. Піп. Ворожка. Відьма. Забобони.", М. Номис подав прислів'я так, як записали їх він та його однодумці між народом. Сатира у прислів'ях проти релігії не сподобалася цензури, і вона дуже понівечила цей розділ, вилучивши з нього близько сотні народних висловів антирелігійного змісту. Такою покаліченою з пропусками багатьох номерів і вийшла книжка у світ.

У розділі про панів і мужиків, сильних і слабких, волю й неволю є ряд прислів'їв соціального значення: "Пани правдою кепкують – проте ж в світі панують". "Коли б пан за плуга взявся, то б і світа відцурався". "Напився він не раз людської крові (про пана)" тощо. Багато прислів'їв про бідність-багатство, біду, лихо, горе, журбу, щастя-нещастя ("Не родись в платтячку, а родись в щастечку", "Сяка-така напасть, а спати не дасть", "Лихо та ще з лихом", "Великий світ, та немає де подітись", "Біда не спить, а по людях ходить", "Журбою поля не переїдеш" тощо).

У тематичній групі про людину, її працю було вилучено вислови, зокрема такі: "8307. Пішов до Авраама кіз пасти" (помер); "10728. Гурт і в Бога краде"; "10743. Люди і Бога переможуть"; "11322. Удрав спаса" (заснув).

На нашу думку, розділ про природу, рослини, час, пори року, місяці, хліборобський календар представлений досить ґрунтовно ("Од льоду до льоду", "Весна днем красна", "Літо на зиму робить", "Зима – кожуха нема, чоботи ледащо і їсти нема що"). М. Номис виносить в окремі розділи прислів'я про хатнє господарство, працю ("Чия хата, того й правда", "На чиему току молотять, тому й хліб возять", "Хоч кожух мняти, аби не гу-

ляти"). М. Номисом виділено окремо прилів'я про ремесла, транспорт, хліборобську працю, лінощі, неробство ("Ремесло не за собою носити", "Ліновий в своїй хаті змокне"). Окремо розміщені прислів'я про побут людини, їжу, гостини ("Хліб – усьому голова", "Милий гість не часто буває"), одяг ("Пошануй одержину раз, вона тебе десять раз" тощо). Окремі розділи відведено у збірнику людині, характеристиці її життя ("Вік прожити – не поле перейти"), кохання, одруженню, сім'ї, родинним стосункам ("До любові небоги нема далекої дороги", "Не страшно женитись, а страшно журитись", "Куди голка, туди й нитка, куди чоловік, туди й жінка", "Нема в світі правди тільки рідна мати", "Свій своєму не ворог" тощо). Широко подано прислів'я, що розкривають характер і вади людини ("Чоловік гордий, як пузир водний", "Злості повні кості", "У його посеред зими льоду не випрошиш"), показані добрі й погані взаємини ("Живуть, як кішка з собакою", "Не купи хати, а купи сусіда", "Не так тії сто братів, як сто друзів"), узагальнене людське добро і зло, правда і кривда ("Правда не втоне в воді, не згорить в вогні") [5, с. 23].

Зі збірника М. Номиса було взято прислів'я та приказки до всіх популярних фольклорних збірок. Книга дала поштовх подальшому збиранню і публікаціям прислів'їв. Збирачі звернули увагу на ті регіони, що не були обстежені О. Марковичем, М. Номисом та іншими збирачами, які причетні до видання збірника. Пожвавилась і дослідницька діяльність у галузі пареміології. Вчені у своїй роботі часто використовують матеріали зі збірника М. Номиса.

Як тонкі знавці та цінителі народного афористичного слова, культури мовлення О. Маркович і М. Номис збірала найцінніші зразки, що живуть століттями. Більшість висловів, що опублікував М. Номис, не застаріли й до нашого часу, продовжують побутувати в народному середовищі і в нових варіантах фіксуються збирачами фольклору.

Використання українських приказок і прислів'їв у XIX ст., що було досягненням старої та нової культури, стало ознакою нашого національного визнання. Уже тоді пареміологи, культурологи піклувалися про свою націю, були небайдужі до виражальних можливостей слова, до престижу своєї мови. Їхні праці доводять, що мова потребує постійного дбайливого догляду, вдосконалення і збагачення.

1. Одарченко П. Скарбниця українського слова. 2. Пазяк М.М. Збірка прислів'їв М.Номиса: До 120-річчя вихода в світ книги "Українські приказки, прислів'я і таке інше. – К., 1984; 3. Пословицы, поговорки, загадки в рукописных сборниках 18-20 веков. – М.-Л., 1961; 4. Снегирев И. Русские в своих пословицах. – М., 1831; 5. Українські приказки та прислів'я... Спорудив М. Номис. – СПб, 1864.

Надійшла до редколегії 04.10.07

Н. Салтовська, канд. філол. наук

ЗАГАДКА ЯК ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ

Досліджуються особливості загадки як художнього тексту.

The features of a riddle as a piece of literature are investigated.

Народна загадка є оригінальним високохудожнім явищем усної народної творчості, таємниці розвитку та поетичні особливості якої лежать у глибинах фольклорної пам'яті. А уважне комплексне вивчення загадки може дати багато цікавого для виявлення закономірностей розвитку поетичного мислення людини, для з'ясування важливих питань теорії та історії народної поезії загалом.

Художня довершеність загадок часто привертала увагу дослідників, проте не всі вони мають спільну дум-

ку про структуру загадок. Що ж лежить в основі загадки, як вона побудована? Який текст можемо назвати загадкою? Ось ті питання, на які й сьогодні не існує однозначних відповідей. Єдине, в чому дослідники дійшли одностайності, це жанрове питання.

Загадка складається з двох частин – власне загадки та відгадки. Канадська дослідниця Е. Кьонгес-Маранда стверджує, що загадка – це структурна одиниця, що завжди складається з двох компонентів – образної час-